

Гаспринський Ісмаїл

Життя та творчість

"Наша релігія вчить, що добро можна творити трояко: працею, словом і милостинею, – і те, і друге, і третє однаково бажані Богу і шляхетні: бідний допомагає ближньому роботою, вчений – настановою, багатий – милостинею". Ці слова належать великому кримськотатарському просвітителю, громадському діячеві, видавцеві Ісмаїлу Гаспринському.

Ісмаїл Гаспринський (Гаспрати) народився 21 березня 1851 року в селі Авджікой, що недалеко від Бахчисарая, в сім'ї прапорщика Мустафи Гаспринського. Початкову освіту здобув удома, потім – сільська мусульманська школа-мектебе, Сімферопольська чоловіча гімназія і Воронежський кадетський корпус. У 1864-1867 роках він навчався в Московській військовій гімназії. Навчання в такому престижному закладі стало можливим тому, що батько Гаспринського перебував на державній службі і належав до роду кримських мурз, прирівняних до російського дворянства. У Москві юнак подружився з сином знаменитого слов'янофіла, видавця "Московських відомостей" Михайла Каткова і деякий час жив у його родині.

Незабаром Ісмаїл повернувся на батьківщину. З 1867 року він викладає в Зінджирли медресе в Бахчисарай. А через три роки вирушає в Париж, де відвідує лекції в Сорбонні, працює перекладачем і особистим секретарем письменника Івана Сергійовича Тургенєва. Потім близько року Гаспринський прожив в Туреччині, в Стамбулі, писав кореспонденції для низки російських газет.

Молоді роки Гаспринського – це час інтенсивного навчання, спілкування з дуже різними за культурою і світоглядом людьми; час вбирання ним різноманітних прогресивних ідей. За кордоном він сприйняв французькі принципи початкової світської школи, західноєвропейські теорії ліберального еволюційного розвитку та створення конституційних режимів. Згодом ці знання творчо інтерпретуються ним і кристалізуються у власну – вельми струнку і, що найголовніше, життєздатну ідеологію, яка перетворить його з часом на видатного реформатора тюркського світу.

Після повернення до Криму Гаспринський деякий час працював учителем. Але вже в лютому 1879 року він обраний міським головою Бахчисарая і пробув на цій посаді до березня 1884 року.

Написаний Гаспринським в 1881 році нарис "Російське мусульманство. Думки, замітки і спостереження мусульманина" став своєрідним інтелектуальним маніфестом не тільки для його автора.

У цій роботі публіцист задається "проклятими питаннями" сучасного йому життя – якого роду відносини мають існувати між татарами і росіянами? Чим мають бути татари, російські мусульмани, в ставленні до росіян і навпаки? До якої розумної мети прагне (і чи прагне?) російська влада у ставленні до іногородців-мусульман?

Гаспринський з жалем пише про відсутність послідовної політики, "натхненній

високою ідеєю поширення цивілізації російської держави стосовно мусульман", що "принесло чимало гірких плодів як для нас, російських мусульман, так і для нашої батьківщини": "Там, де можна було, ми кидали свої попелища, святині, батьківщину і йшли Бог знає куди (кримці, бессарабці, кавказці), а де піти було нікуди і не можна, ми йшли в свій тісний світ, віддаючись йому цілковито і не бажаючи знати і відати нічого, що не стосувалося близько нашого маленького світу і його вузьких інтересів (мусульмани внутрішніх губерній)".

Російське мусульманство, констатує Гаспринський, не усвідомлює, не відчуває інтересів російської вітчизни; йому майже невідомі її горе і радості, йому незрозумілі загальнодержавні прагнення, ідеї. "Незнання російської мови ізолює його від російської думки і літератури, не кажучи вже про цілковиту ізолюваність щодо загальнолюдської культури. Російське мусульманство животіє в тісній, задушливій сфері своїх старих понять і забобонів, як би відірване від решти всього людства".

Гаспринський намагається зрозуміти, що ж викликало такий стан справ. Причина не в російських людях – вони, на думку автора, досить сердечні. Багато публіцистів, продовжує він, схильні пояснювати подібні явища ворожим духом ісламу. "Мені, як мусульманину, це питання близько знайоме, і тому я рішуче наголошую, що релігія тут ні до чого. Вчення, яке має догматом любов до землі, яка годує, і вірність повелителю, який охороняє, не залишає місця відчуженості, відособленості, неприязні в сенсі політичному... В усій Росії ви не знайдете мусульманина, який торгує в шинку і утримує дім розпусти".

Відсутність послідовної, продуманої політики відносно іновірського й інорідного населення – ось причина багатьох бід.

"Стосовно російського мусульманства уряд не дотримувався будь-якого наміченого принципу та шляху, а діяв завжди так, як вважав кращим і необхідним в цей час і в цьому місці. Так, наприклад, на еміграцію кримських татар уряд, а за ним і місцева адміністрація, не мали ясного певного погляду, так що еміграція ця то заохочувалася, як бажане явище, то затримувалася, як явище шкідливе. Також і в сфері народної освіти мусульман помітна відсутність точно визначеної мети і відповідних їй коштів: для них відкривалися школи, але, як погано і без вивчення ґрунту насаджені рослини, школи ці не давали плодів і з плином часу гинули безслідно".

Резюмуючи викладені в статті думки, автор констатує: незнання, а звідси недовіра заважають сердечному зближенню російських мусульман з Росією; російські навчальні заклади не залучають навіть одного із сотні мусульман вищого стану.

Який же вихід з настільки несприятливого становища?

"Якщо ввести в курс мусульманських медресе елементарне викладання наук татарською мовою, – то це полегшить доступ до знань в мусульманському середовищі без жодної шкоди для держави і швидко підніме розумовий рівень духовенства, середнього стану і розвіє багато поганих забобон".

Ще один захід – "полегшення умов друкарської справи татарською мовою".

На закінчення своїх заміток Гаспринський звертається до освіченої мусульманської

молоді: "Брати, візьміться серйозно за справу народної освіти... Вивчитися самому – гідність, але передати незнаючому своє знання ще більша гідність і благо, свята справа".

Будучи правовірним мусульманином, Гаспринський висуває на перший план проблему створення реформованої спільноти народів, які сповідували іслам.

Дієвою відповіддю на питання, які хвилювали просвітителя, стає джадидистська (від "усул-й джадид" – "новий метод") реформа, яка завдяки Гаспринському, з часом набула поширення серед мусульман Росії.

Основні напрямки джадидизму являли собою велику програму реформ, які перебували в площині стратегії освіти. Це – реформування освіти мусульман відповідно до передових європейських стандартів; створення єдиної тюркської літературної мови; посилення громадянської активності та покращення становища жінки-мусульманки; створення цивільних, філантропічних товариств і, звичайно, зміцнення зв'язків між тюрко-мусульманськими народами Росії.

Слідуючи задекларованим ним благородним принципам, Гаспринський активно займається просвітницькою діяльністю...

У квітні 1883 року він розпочав видання в Бахчисараї газети "Терджиман" (Перекладач), яка довго залишалася єдиною тюркською газетою в Росії. Газета, що стосувалася найбільш злободенних тем життя людей, друкувалася кримськотатарською та російською мовами. Спочатку це був тижневик, а потім газета виходила і три рази в тиждень, і щодня. Вона проіснувала до самої смерті Гаспринського в 1914 році, а потім ще чотири роки виходила під редакторством його сина – Рефата. Крім того, ним видавалися щотижнева газета "Міллет" ("Нація"), журнал для жінок "Алем нісван" ("Світ жінок"), редактором якого була його дочка Шефіка Гаспринська. Ним видавався журнал для дітей "Алем субьян" ("Мир дітей") кримськотатарською мовою, а також гумористичне видання "Ха-ха-ха!".

Гаспринський прагнув до об'єднання тюркських народів Росії на засадах загальнотюркської літературної мови. Вважаючи мову основою загальнотюркської солідарності, він насамперед намагався здійснити мовну реформу. "Єдність у мові" не могла скластися сама собою, бо мови тюркських народів при всій їх типологічній подібності та спільності лексики все ж значно різнилися. Вироблення своєрідного тюркського есперанто на основі модернізованої версії кримськотатарської мови було важливим кроком на шляху до загальнотюркського зближення.

Ще однією важливою сферою, котра потребувала, на думку Гаспринського, рішучого реформування, була система освіти. Гаспринський розробив "новий метод" шкільної освіти. Головною перевагою цього методу, вперше випробуваного ним у 1884 році в бахчисарайській школі, стало осмислене освоєння навчальних предметів (замість механічного заучування напам'ять малозрозумілих текстів), активне використання в системі навчання рідних мов (що не виключало вивчення арабської, російської та європейських іноземних мов). Завдяки новій школі в перші півтора десятиліття ХХ століття зароджується нова генерація кримськотатарських інтелектуалів, які по-

європейськи освічені, але не втратили мусульманської ідентичності.

20-річний ювілей "Терджимана" в 1903 році перетворився на загальнонаціональний форум, який закріпив за Гаспринським статус "батька нації російських мусульман". Реалізацією ідей тюрко-ісламської солідарності стали перші мусульманські з'їзди.

У 1905 році Ісмаїл Гаспринський був обраний головою 1-го з'їзду мусульман Росії. З'їзд дав початок організаційному об'єднанню російських мусульман. Проведений 13-23 січня 1906 року в Петербурзі 2-й мусульманський з'їзд, на якому головував Гаспринський, ухвалив рішення про створення Союзу мусульман Росії. Третій з'їзд, що зібрався поблизу Нижнього Новгорода 16-20 серпня 1906 року, ухвалив рішення про перетворення Союзу мусульман в політичну партію, програма якої базувалася на ідеології пантюркізму.

Важливо зауважити, що всі ці заходи аж ніяк не припускали протиставлення, умовно кажучи, російсько-християнській частини населення, а були спрямовані на співпрацю з російським народом і урядом. Утім, діяльність Гаспринського і його соратників все одно викликала значну підозру влади.

Як зазначає дослідник Дмитро Арапов, міністерство внутрішніх справ розглядало Гаспринського як головну фігуру в справі пропаганди ісламізму в Росії. Однак чарівність його особистості була така, що ідеї, втілювані ним, мимоволі знаходили співчуття навіть у людей, яких важко було запідозрити в особливих симпатіях до нього. Збереглося дипломатичне донесення, спрямоване в 1908 році Генеральним консулом Росії в Єгипті Олексієм Смирновим Міністру закордонних справ Росії – Гаспринський приїжджав до Каїра з лекціями і виступами про намір скликати міжнародний з'їзд мусульман: "Днями відвідав мене Ізмаїл-бей Гаспринський... У колі тутешніх мусульман Ізмаїл-бей користується великою повагою; майже всі місцеві газети присвятили його приїзду сюди і його діяльності вельми співчутливі статті. Мені вперше довелося зустрітися з Гаспринським: начитаний, чуйний і всім цікавиться, незважаючи на свій вік, цей кримський татарин, справляє враження людини широї і переконаної. Звичайно, малоімовірно, щоб затіяний ним з'їзд цілком здійснив його мріяння, але у всякому разі спроби Ізмаїл-бея підняти моральний рівень своїх одновірців, і особливо в тій формі, як вона і робиться, викликає мимовільне співчуття"...

Гаспринський відомий як талановитий письменник. Він створив багато прекрасних художніх творів. Його романи та повісті "Молла Аббас", "Арслан-к'из", "Сто років потому" були опубліковані в газеті "Терджиман".

На щастя, сьогодні багатогранна спадщина Ісмаїла Гаспринського після багатьох років забуття стає доступною широкій громадськості.

Його праці потребують нового осмислення сучасною генерацією кримських татар. І як ніколи актуально звучить сьогодні його знаменитий девіз "Тільда, фікірде, іште Бірлік" – "Єдність у мові, вірі і справах".